

Gershwin

Egy zeneszerző élete

Köves Péter

Gershwin szülei 1891-ben a cári Oroszországból, Szentpétervárról emigráltak az Amerikai Egyesült Államokba. A család eredeti neve Gershowitz volt, és akkoriban a pogromok elől tömegesen emigráltak külföldre az orosz zsidók (ahogy ezt például Bernsteinék is tették). A család Manhattan egyik szegény zsidó negyedében telepedett le. Az apának meg kellett küzdeni azzal az alapvető változással, hogy a feudális országból egy dinamikus fejlődő kapitalista világba került. A papa sokféle vállalkozásba kezdett, volt papírkereskedő, pék, dohányüzletet vezetett, fogadási irodát nyitott. A nyelvi és a beilleszkedési nehézségek ellenére megállt a saját lábán. Mobilitására jellemző volt, hogy New Yorkon belül 28-szor költözködtek, éltek még Brooklynban is. George 1898-ban született, kisgyerekként sokat sportolt. Mint általában a zsenik, az iskolában nem teljesített jól, csak annyit tanult, amennyi a továbbjutáshoz szükséges volt, és a viselkedése sem volt makulátlannak mondható.

Találkozás a zenével

Szülei eleinte nem figyeltek fel a gyermek kimagasló zenei adottságára, s csak akkor észlelték, hogy van tehetsége a muzsikához, amikor fivére, Ira számára egy pianínót vásároltak (Ira eredeti neve Izrael volt, de nevét csak rövidítve használta). George sokszor átjárt Brooklynból Harlembé, hogy hallgassa a helyi jellegzetes muzsikát. Minthogy felfigyeltek arra, hogy George milyen könnyedén boldogul a fekete-fehér billentyűkkel, szülei elkezdték módszeres taníttatását. Czeizel Endre meghatározása szerint George öröklődés tekintetében „*gejzirtípus*” volt, hiszen nincs tudomásunk arról, hogy a családban a felmenők között korábban lett volna zenei tehetség. George Gershwinnak nem született gyermeke, így nem tudjuk, hogy a zenei tehetség az ő esetében öröklődött volna-e. Kiváló képességeket mutatott a képzőművészet terén: remekül rajzolt és festett, ám nem ezt bontakoztatta ki, a zenében jutott a legmagasabb szintre. Zenei tanárai között említésre méltó a magyar származású Kilényi Ede, akitől kottairást, zeneszerzést, transzponálást és hangszerelést tanult. Megismerkedett a zenetörténet nagy alkotásaival és a kortársak alkotásaival is, naponta 8-10 órát zongorázott. Énekesek számára zongorakíséretet vállalt, továbbá zeneműboltokban *pluggerként* tevékenykedett, ami azt jelenti, hogy az érdeklődők számára zongorán bemutatta, előjátszotta a műveket. Elszegődött színházakba is alkalmi zongorakísérőnek. Korrepetitorként is alkalmazást nyert. Dalaival a Broadway ismert személyisége lett, és némely szerzeményét nemcsak kottaként, hanem hanglemezként is kiadták.

Zenét teremteni

Voltaképpen a semmiből teremtette meg az amerikai zenét, és nagy hatással volt rá a színes bőrűek muzsikája: a munkadalok, a spirituálék, a ragtime és a blues, a fájdalmas ének az elhagyott szülőföldről, a szabadság utáni sóvárgásról. Megalkotta a klasszikus jazz muzsikát, melyre a poliritmika jellemző, azaz, hogy a művekben egyszerre többféle ritmus van jelen. Remekül improvizált és harmóniavilága is egyéni jellemzőket mutatott. Nem másolta a színes bőrűek népzenejét, de felhasználta a hangzásvilágukat, amelyet saját invencióival töltött meg. Áttelekített formában saját improvizatív alkotást hozott létre, és legfőképp az foglalkoztatta, hogy miként tudná létrehozni a klasszikus zene és a jazz ötvözetét.

Dalok és a főmű

Ekkoriban már önálló dalokat szerzett, amelyeknek legtöbbször testvére, Ira volt a szövegírója. A dalok nagyon népszerűek lettek, és szerzőjüket is rendkívül híressé tették, így elég jól keresett már, bár mindezen inkább csak a kotta kiadója gazdagodott meg. A jazz egyre terjedt, jellegzetessége – mint ahogy a művészetek általában tükrözik a saját korukat, és adják saját koruk lenyomatát – jól kifejezte az akkori amerikai életérzést, az emberek nyugtalanságát, energiáját, frissességét, optimizmusát. A táncban teret nyert a swing, és Gershwin dalai slágerek lettek. Ami a nagy zeneszerzők közé beemelte Gershwint, az a *Rhapsody in Blue* volt. Helytelen magyar fordításban Kék rapszódia néven lett ismert, pedig a „blue” rosszkedvet, szomorúságot jelent*. Gershwin szeretett improvizálni a zongorán, ezen a módon született a *Rhapsody in Blue*. A mű hangszerelését Grofé végezte. A bemutató (1924) a New York-i szimfonikus zenekar játszott a Carnegie Hallban, Gershwin ült a zongoránál és hatalmas sikert aratott. A közönség között jelen volt többek között Rachmaninov, Jasha Heifetz hegedűművész, Stokovsky, és a mű Gershwint egyszerre gazdag és híres emberré tette. Óriási hatást gyakorolt kortársaira, a hozzáértő jazz-zenészeket is bámulattal töltötte el az indítás: a klarinét mély hangjain a tremoló, majd ahogy glisszandóban felível a magasba. Ez a teljesen újszerű hangzás felidézte a lüktető nagyvárost – és a közönség tombolt lelkesedésében. A következő évben ismét óriási sikernek örülhetett. Bemutatásra került az F-dúr zongoraverseny. A mű komponálásakor felhasználhatta a Kilényitől tanult kontrapunktot, és a formatant is.

Egy amerikai Párizsban

Egy európai látogatása során fogant meg benne az *Egy amerikai Párizsban* című kompozíciója. Ezt a művét 1928-ban mutatták be a Carnegie Hallban. Ekkor 30 éves volt, és megkapott mindent, amit egy zeneszerző elérhet: sikert, elismerést, megbecsülést, hírnevet, vagyont. Egyébként az *Egy amerikai Párizsban* esetén az a fordított helyzet adódott, hogy előbb készült a zenemű, és később csináltak hozzá egy filmet. Általában filmhez készítének kísérőzenét, és nem már meglévő zenéhez filmet. A film 1951-ben készült, és Oscar-díjban részesítették. Ő maga ezt mondta művéről: „*a mű szabadon komponált rapszodikus balett, a legmodernebb zene, amit eddig írtam*”.

Párizsban találkozott Ravellel is, akitől tanulni szeretett volna. A felkérésre Ravel azt mondta: „*Miért akar egy másodrendű Ravel lenni, ön máris egy elsőrendű Gershwin.*” Sztravinszkijt is felkereste azzal a kéréssel, hogy tanulni szeretne tőle. Sztravinszkij megkérdezte, hogy mennyit keres? Mikor Gershwin válaszolt, Sztravinszkij azt felelte: „*én szeretnék magától tanulni*”.

Gershwin, bár milliomos volt, nem hajszolta a pénzt. De nagyvilági életet élt. Vett egy Steinway-zongorát, 1925-től luxus körülmények között lakott New Yorkban a Riverside-on, a legfelső szinten, úgynevezett penthouse-ban, ahol gyönyörű volt a kilátás. Szeretett táncolni,

és nagyon jól táncolt, finom szivarokat szívott és kedvelte a biliárdot. Műgyűjtőként sem volt utolsó, 140 értékes festmény, főleg kortárs művek voltak birtokában. Számos hírességgel kötött ismeretséget, barátságot, köztük a magyar származású operettszerzővel, Szirmay Alberttel. Európai körútja során Bécsben ismerkedett meg Lehár Ferencsel és Kálmán Imrével is. Említésre méltó még, hogy Gershwint felfedezte a filmipar, Hollywood, számos filmhez komponált kísérőzenét, betétszámokat.

Porgy és Bess

Szeretett volna operát írni és kereste hozzá a jó sztorit. A New York-i Metropolitan jó szerződéssel kecsegtette, de Gershwin nem annak a közönségnek szánta a leendő operáját, így a szerződés nem kötött meg. Kezébe került egy kisregény. Azért, hogy jobban megismerje a születendő opera környezetét, elutazott Chestertonba, Floridába, egy kis halászfaluba. Hagyta, hogy hasson rá a miliő. Figyelte a feketék beszédmódját, kiáltásait, dalaikat. Gershwin merőben új stílust kívánt hozni az operaszínpadra. Azt szerette volna elérni, hogy művében legyen humor, legyenek jól énekelhető dallamok, és domináljon a jellegzetes környezet. A szöveggönyvet részben a kisregény szerzője, DuBose Heyward és Ira Gershwin írták. George 11 hónapon át dolgozott a *Porgy és Bess* operán. 1935-ben Bostonban volt az ősbemutatója. A bostoni bemutató is merészségnek számított. Nem lehetett előre tudni a közönség reakcióját, amikor a színpadon színes bőrűek játszanak, énekelnek. E művével igazi újtóvá vált az operák világában; klasszikus humanista remekműről van szó. Végül is az előadás hatalmas sikert aratott, és a világ minden jelentősebb operaszínpadát meghódította. Sajnos, ezt a diadalutat már nem élte meg a szerző. Európában először 1943-ban a náci Németország által megszállt Koppenhágában került sor bemutatására, ahol 22 sikeres előadás után le kellett venni a műsorról, mert a németek megfenyegették a társulatot. Az előadás valóban vakmerő tett volt, egy feketéről szóló művet előadni, amelynek zsidó származású a szerzője. A dolog pikantériája, hogy amikor a rádió a németek szempontjából sikeres hadi eseményről számol be, a hírt felkonferáló zene a *Porgy és Bess*-ből vett szám volt: *It Ain't necessary so (Nem feltétlenül van az úgy)*. A magyarországi első *Porgy és Bess* előadás az Erkel Színházban volt 1970. február 6-án Begányi Ferenc és Házy Erzsébet főszereplésével. A szöveggönyvet Blum Tamás fordította magyarra.

Betegségek

Az alapjában véve jókedvű, barátságos természetű zeneszerzőn kezdett eluralkodni a depresszió. Gyakran érezte rosszul magát, alvászavarral és gyomorbántalmakkal küszködött, és bár leszokott a szivarról, fáradt és levert volt. Azt írta magáról, hogy „38 éves vagyok, híres, gazdag, mégis végtelenül szerencsétlennek érzem magam”. Foglalkozott a házasság gondolatával is, hiszen Gershwin szerette a csinos nőket, de zeneszerzői és előadói munkája az udvarlásnál mindig fontosabb volt, soha nem nősült meg, és nem született gyermeke sem. 1937-ben rosszuléletei is egyre gyakoribbá váltak, Los Angelesben zongoraversenye előadása közben néhány másodperces eszméletvesztés jelentkezett és a továbbiakban heves fejfájásokkal küszködött; a túl erős fény zavarta és apatikussá vált. Különös tünet jelentkezett: állandóan égettgumi-szagot érzett (kakozmia). Majd egyensúlyzavar lépett fel nála. Agyi katasztrófára utaló tünetek miatt Los Angelesben kórházba szállították és nem lehetett késlekedni a műtéttel. Fokozott agynyomásra utaló tünetei voltak. A műtét közben kiderült, hogy a jobb szem fölött, a halántéklebenyben kiterjedt tumorról van szó. Gershwin a műtét után már nem tért magához. 1937. július 11-én halt meg. Schönberg úgy nyilatkozott, hogy ő volt az a komponista, aki a XX. század zenéjében valami újat hozott. A nagy hollywoodi emlékkoncertet Otto Klemperer vezényelte. Haláláról az egész világon megemlékeztek. George Gershwint New Yorkban helyezték végső nyugalomba.

Felhasznált irodalom:

Juhász E. George Gershwin. *Budapest: Gondolat Kiadó; 1964.*
Merle A. George Gershwin man and legend. *New York: Duell,
Sloan and Pearce; 1958.*

* A „blue” egyúttal az afro-amerikai zenei gyökerekre, a „blues”-ra is utal. (A Szerk. megj.)